

УДК 159.922.26

Психологічний сенс громади в системі соціально-психологічних категорій

Т.І. Сила

ttartachnyk@yahoo.com

Психологічне відчуття спільноти/громади є концептом, широко уживаним і добре дослідженим у зарубіжній психології спільнот. Дане поняття має значний потенціал з огляду на зміст сучасних проблем українського соціуму – низький рівень довіри, слабкий соціальний капітал, соціальний ізоляціонізм. Розглядаються взаємозв'язки поняття в системі соціально-психологічних категорій: соціальна ідентичність, локальна/територіальна ідентичність, ми-почуття, соціальний інтерес, соціальні почуття. Модель психологічного сенсу спільноти (psychological sense of community) МакМіллана і Чавіса пояснює особливості у світосприйнятті громади/спільноти на основі чотирьох компонентів.

Ключові слова: психологічне відчуття спільноти, громада, ми-почуття, соціальний інтерес, соціальні почуття, соціальна ідентичність, територіальна ідентичність

Психологическое чувство общности/сообщества – это достаточно изученный и широко употребляемый концепт в зарубежной психологии сообществ. Это понятие имеет существенный потенциал и с точки зрения содержания современных проблем украинского общества: низкий уровень доверия, слабый социальный капитал, социальный изоляционизм. В статье рассматриваются взаимосвязи этого понятия в системе социально-психологических категорий: социальная идентичность, локальная/территориальная идентичность, мы - чувство, социальный интерес, социальные чувства. Модель психологического чувства общности (psychological sense of community) МакМиллана и Чависа объясняет особенности понимания сообщества на основе четырех компонентов.

Ключевые слова: психологическое чувство общности, сообщество, мы –чувство, социальный интерес, социальные чувства, социальная идентичность, территориальная идентичность.

Psychological concept of community is widely used and well investigated in the community psychology. This concept has great potential in our country because of the content of contemporary problems of Ukrainian society - low trust, weak social capital, and social isolationism. We consider its relationships to the social-psychological categories such as social identity, local / territorial identity, we-feeling, social interest, social feeling. McMillan and Chavis model of the psychological concept of community gives the explanation of its diverse perception based on four components.

Keywords: psychological concept of community, community, we-feeling, social interest, social feeling, social identity, local identity

Постановка проблеми. Суттєве зростання інтересу вітчизняної соціальної психології до форм-і-просторів «серединної» реальності, безсумнівно, є пов'язаним з пошуками ідентичності в умовах неоднозначних трансформацій, властивих суспільному поступу України сучасної доби. Пошуки методологічних засад та спроби конструювання соціальної реальності на основі аналізу соціальних змін привертають увагу дослідників та практиків до концепту спільноти-громади та пов'язаних з ним явищ і процесів, а відтак – введення у соціально-психологічний дискурс низки нових понять і категорій, які беруть свій початок у психології спільнот: соціальний та рефлексивний капітали спільноти, залученість, громадська участь, наснаження, колективне самовизначення спільноти, пружність громади [2, 3, 6 та ін.]. Продовжує цей ряд поняття «психологічне відчуття спільноти/громади» (psychological sense of community) – як воно найчастіше перекладається в україномовних джерелах. Виступаючи атрибутивною ознакою громади, відчуття спільноти у загальному вигляді може бути визначене як «відчуття приналежності та «зв'язаності» з групою людей, які поділяють спільні проблеми» [15, с.401], «спільність цінностей, почуття співпричетності до подій у спільноті, почуття відповідальності перед громадою тощо.

Будучи уживаним у зарубіжній психологічній теорії і практиці з 1974 року (Sarason), психологічне відчуття спільнот досліджувалося у зв'язку із задоволеністю життям, соціальною ідентифікацією, рисами особистості, наявністю загроз для спільноти [15], а також по відношенню до різних вікових груп та різних спільнот (локальних, територіальних, за інтересами) [1, 13, 14, 15]. Розроблено декілька методик для вимірювання рівня сенсу спільноти. Дослідження італійських вчених демонструють, що існує зв'язок між суб'єктивним образом району і відчуттям спільноти, з ним пов'язаний ряд демографічних чинників. Наприклад, рівень відчуття спільноти у сільських жителів вищий, ніж у містян. На відчуття громади впливає участь у місцевих організаціях, наявність дітей і розширення уявлення про свій район/сусідство – не тільки інформація щодо вулиць і будинків. [1, 14, 15].

На нашу думку, дане поняття має значний потенціал з огляду на зміст сучасних проблем українського соціуму, а відтак – має на меті введення його в контекст вітчизняних досліджень громади та співвіднесення зі спорідненими соціально-психологічними категоріями, як то соціальна, територіальна, локальна ідентичність, соціальний інтерес, соціальні почуття, ми-почуття та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громада у сенсі місцевої спільноти, середовища проживання є джерелом задоволення важливих соціально-психологічних потреб особистості - у спілкуванні, приналежності і прив'язаності за А.Маслоу; екзистенційних потреб у встановленні зв'язків, системі поглядів і відданості та потреби в коріннях у термінології Е.Фромма.

Термін «почуття спільноти» (community feeling) зустрічаємо ще у Альфреда Адлера, який

розглядав його як участь, яку ми беремо у справах інших людей не тільки заради досягнення власних цілей, але і з «інтересу до інтересів» інших. Почуття спільноти в теорії А.Адлера є тісно пов'язаним із соціальним інтересом (social interest) – «почуттям солідарності, зв'язаності людини з людиною... розширене значення «почуття товаришкості в людському суспільстві» [по 10]. Наявність соціального інтересу в теорії Адлера – критерій психічного здоров'я особистості. Вчений розглядав людину з позицій холізму як самоцілісність, а крім того, і як частину більшої цілісності: сім'ї, спільноти друзів чи знайомих, суспільства, людства, оскільки життя і вся діяльність людини розгортаються в соціальному контексті. «Будь-яка цінність людини визначається її ставленням до ближнього і тією часткою праці, необхідної для спільного життя, яку вона бере на себе. Завдяки своїй праці на користь цьому спільному життю вона стає цінною для інших людських істот, ланкою великого ланцюгу, який зв'яже суспільство...» [по 10].

У своїх пізніших працях А.Адлер розширив рамки поняття «соціальний інтерес», розглядаючи його в контексті турботи про інтереси «ідеальної спільноти всього людства, що є основною метою еволюції», а відтак – в якості почуття спорідненості з усім людством і прив'язаності до життя в цілому [там же].

Центральною складовою соціального інтересу є формування здатності до співробітництва. Адлер вважав, що, тільки взаємодіючи на користь суспільству, можна подолати почуття неповноцінності. Нестача співробітництва призводить до появи почуття власної непотрібності та невдоволення життям, а відтак – є коренем усіх невротичних та неадаптивних стилів життя. «Людьми, які дійсно вміють зустрічати та вирішувати свої життєві проблеми, виступають тільки ті, хто у своїх прагненнях демонструє тенденцію збагачувати інших, ті, хто йдуть шляхом, що несе користь й іншим» [по 10].

Отже, в індивідуальній психології А.Адлера почуття спільноти як соціальний інтерес та співробітництво виступає критерієм психічного здоров'я особистості, умовою подолання почуття неповноцінності, особистісного розвитку, пов'язує індивідуальне, особистісне і соціальне.

Почуття спільноти в логіці соціологічної науки також виступає ланкою між індивідуально-психологічним і соціальним, з акцентом на останньому. Визначаючи соціальні явища як психічні взаємодії, П.Сорокін писав, що «соціальні науки завжди вивчали різні аспекти діяльності людських спільнот саме як спільнот, об'єднаних психологічними зв'язками», і що «психічне є апіорним посиленням соціальних явищ». У праці «Соціологія суб'єктивної реальності» Н.І. Соболева відмічає, що «кожна сформована спільнота неодмінно встановлює систему суб'єктивних ставлень до своїх складових: суспільних інститутів, структур, відносин, процесів і явищ, до самої себе як єдиного цілого й до інших суб'єктів соціальної взаємодії». Система цих ставлень складає сукупність соціальних почуттів, що забезпечують ціннісно-нормативну регуляцію соціальної поведінки: «Саме завдяки соціальним почуттям, що є проекцією потреб та інтересів соціального суб'єкта на рельєф суспільних реалій, конкретні події, ситуації й обставини набувають суб'єктивного смислу, а колективне світосприйняття перетворюється на світорозуміння» [9].

Автор визначає соціальні почуття як складні стійкі соціопсихічні утворення, що відбивають переживання суб'єктом свого ставлення 1) до соціальної дійсності і до самого себе як центру різних соціальних взаємодій; 2) до себе та інших людей як членів певної соціальної спільноти, котра взаємодіє з іншими соціальними спільнотами. При цьому їх суб'єктом може виступати як людина, що є учасником різних спільнот, так і самі ці спільноти (соціальні множини, маси) і суспільство загалом. Тобто соціальні почуття можна також розглядати як структурний елемент соціальної психіки, що формується у процесі функціонування соціального суб'єкта й об'єднує членів соціальної спільноти у єдине ціле.

Функціонально соціальні почуття детермінують «межі та рівень сенситивності сприйняття соціального суб'єкта, напрям (тип орієнтації) і модальність його мотивації (функціональне визначення). На цій основі відбувається чуттєве самовизначення людей на кшталт «ми — вони» і «свої — чужі», що є найзагальнішою і найдавнішою з погляду генези формою структурування соціальної спільноти» [9].

Введення психологічного почуття спільноти/співтовариства у викладені вище теоретичні рамки соціології суб'єктивної реальності дозволяє здійснити конструювання предмету нашого дослідження як соціального почуття, творцями, носіями та користувачами якого одночасно виступають люди – члени спільнот, а також самі ці спільноти як суб'єкти соціальної реальності.

Ще одним поняттям соціальної психології, дотичним до психологічного почуття спільноти, є «ми-почуття» - соціально-психологічна основа спільноти, яка розкривається через усвідомлення особою своєї «психічної спільноти» з іншими членами цієї соціальної групи.

«Ми-почуття» виражає потребу від-диференціювати одну спільність від іншої і є своєрідним індикатором усвідомлення належності до певної групи, коли створюється певне соціально-психологічне утворення «ми», на відміну від іншого – «вони». Тобто «ми» - це універсальна психологічна форма самосвідомості будь-якої спільності людей, яка завжди протистоїть поняттю «вони» [7].

Здійснюючи соціально-психологічний аналіз референтності спільноти, В.Васютинський звертається до праць П. Штомки, зазначаючи, що категорія «Ми» ґрунтується на моральному зв'язку – особливому ставленні до інших. Його основним складниками є довіра – очікування на гідне чинення інших щодо нас; лояльність – повинність не порушувати довіри, яку інші відчують до нас, і дотримуватися взятих зобов'язань; солідарність – піклування про інтереси інших і готовність діяти на їхню користь. (Антитезами цих складників як результат атрофії морального зв'язку є цинізм, маніпуляція та байдужість). Індивідуальним відображенням такого морального зв'язку є ідентичність – самовизначення власного місця в моральному просторі та окреслення меж морального простору, у якому індивід почувається зобов'язаним до довіри, лояльності та солідарності [2].

Відтак, «ми-почуття» є основою для формування соціальної ідентичності – усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної соціальної групи, спільноти, страти. При цьому соціальна ідентичність

багатовекторна, тобто формується в сімейному, громадянському, професійному, віковому статусах [5].

Структурно у соціальній ідентичності представлено когнітивний компонент (розуміння людиною себе в термінах співвіднесення з певною соціальною спільнотою – самокатегоризація), а також афективно-мотиваційний та поведінково-регулятивний компоненти – від почуття любові до «малої батьківщини», готовності розділяти звичаї та традиції спільноти, до зобов'язань діяти відповідно до групових цінностей [4].

Наส цікавить саме розгляд соціальної ідентичності у ракурсі почуття належності до територіальної/локальної/місцевої громади. Локальну/місцеву ідентичність традиційно відносять до одного з рівнів територіальної ідентичності. Територіальна ідентичність – це усвідомлене почуття територіальної приналежності людини, певна суб'єктивна соціально-географічна реальність. Вона пов'язана з установками сприймати, інтерпретувати і відповідним чином оцінювати соціальні ситуації та події. Російські соціологи Н.Шматко та Ю.Качанов розуміють територіальну ідентичність як смисли, пережиті і/або усвідомлені системами територіальних спільнот, що формують «практичне почуття» і/або усвідомлення територіальної приналежності індивідів [11].

На рівні місцевої спільноти вона виявляється як ідентичність локальна – почуття співпричетності по відношенню до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (села, селища, міста, району в місті). Вона передбачає формування певної системи цінностей і норм поведінки жителів місцевої громади [4].

Важливо розуміти, що важливу роль у побудові локальної ідентичності відіграє не тільки спільна територія проживання певної соціальної спільноти, але і її соціокультурні особливості. Вона ґрунтується одночасно на локальній традиції, яка стосується чітко визначеної території, місця, а також на специфічних громадських, культурних, символічних, економічних рисах цього місця [12]. Отже, локальна ідентичність – це почуття зв'язку з місцевістю, причетності до подій, що відбуваються у місцевій громаді. Завдяки проживанню у певному місці, у людини формується специфічне світосприйняття, що виражається в її діяльності, ставлення до окремих явищ, інтерпретації подій тощо.

У цьому зв'язку не можна не згадати українського психолога Олега Покальчука, який, зокрема, писав: «Наша локальна ідентичність – це наші секретні національні ідеї. Україна, як підводний човен, розділена на герметичні духовні відсіки міст, містечок і сіл. Сила локального поведінкового стереотипу – величезна. Всі інші, хто його не дотримується, - дикунки за умовчанням» [8].

Чи означає це, що локальна ідентичність може бути ототожнена з відчуттям спільноти? Мабуть, що ні. Локальна ідентичність – важлива складова, і, безумовно, один із чинників формування відчуття спільноти, але останнє ним не вичерпується.

Адже ступінь розвитку цього почуття вирішальним чином впливає на інтегрованість і життєздатність громади, її здатність вирішувати важливі для людей проблеми. Здатність забезпечити реалізацію таких важливих особистих потреб як потреба у спілкуванні, різноманітності життя, відчуття власної потреби у турботі зі сторони тих, хто тебе оточує, - надзвичайно важливий компонент в житті людини.

Належність до громади, де люди відчувають взаємозв'язки, підтримку та впливовість, «створює умови для фундаментального людського явища колективного досвіду». На думку В.Васютинського і Л.Найdboнової [2, 6], саме колективні досвіди виступають основою для розвитку відчуття громади.

У найбільш популярній моделі психологічного відчуття громади, яка покладена в основу численних зарубіжних досліджень, D.W.McMillan і D.M.Chavis виділяють чотири фактора, що утворюють відчуття громади: 1) членство, тобто почуття приналежності та емоційної безпеки. Це почуття передбачає визнання певних меж, які допомагають відрізнити «свого» та «чужого». Такими межами можуть бути як фізичні, так і символічні об'єкти; 2) вплив, тобто можливість відчувати себе вільним, усвідомлюючи власну впливовість через уповноваження громадою; 3) інтегрованість та здійсненість особистих бажань людини, рівень задоволення її потреб, тобто почуття єднання з іншими людьми, що базується на цінностях, які відповідають інтересам як спільноти, так і індивіда; 4) поділений емоційний зв'язок, що базується на спільному переживанні подій, історій, планів [13].

Тобто локальна ідентичність (у сенсі членства) є тільки одним із компонентів психологічного відчуття спільноти. Знайомство з цією моделлю розкриває якісно інший зміст концепту. Ні уживаний в російськомовному варіанті термін «психологическое чувство общности», ні український переклад терміну – «відчуття» - не передає достатньою мірою смислове навантаження, закладене авторами моделі. Найбільш вдалим аналогом є власне «психологічний сенс спільноти», тобто значення, роль, яку відіграє та чи інша спільнота у житті конкретної людини, а також відображення емоційного ставлення та складова особистісної і соціальної ідентичності.

І в такому значенні для глибшого розуміння терміну корисним уявляється ще і тлумачення сенсу «спільного» кожною людиною. Йдеться про те, що, виходячи з традицій радянського колективізму, репрезентації яких властиві й досі нашому суспільству, «спільне» більшою мірою відноситься до категорії «нічий» у порівнянні до протилежного «і моє також». А звідси – і безвідповідальне ставлення до спільного майна, низький рівень участі у громадських справах, зростаючий соціальний ізоляціонізм, недовіра та інші явища, що перешкоджають розвитку громадянського суспільства.

Робимо висновок, що спільнота/громада як конструкт є слабо представленою у свідомості сучасних українців, що підтверджується цілою низкою досліджень. Діяльність із розвитку, а подекуди, і формування «психологічного сенсу спільноти» для кожної особистості може бути шляхом до змін в напрямі більш демократичного громадянського суспільства.

Кожне з аналізованих у цій статті понять соціальної психології у якійсь площині перетинається з психологічним сенсом спільноти, але повною мірою не відображає його зміст. Спільнота/громада як форма середньої реальності, що опосередковує відносини особистість – суспільство є недостатньо

дослідженою в українській психології. Розвиток концепту «психологічний сенс спільноти» у вітчизняній соціальній психології має значні перспективи і потребує додаткових теоретичних та емпіричних розвідок.

Література

1. Абелите Л. Л. Создание метода для измерения уровня чувства общности у жителей города Риги (Латвия) / Л. Л. Абелите // Молодой ученый. — 2013. — №6. — С. 637-641.
2. Васютинський В.О. Соціально-психологічні підстави референтності спільноти / В.О. Васютинський // Психологічні перспективи – вип.15 – 2010. – с. 18-34.
3. Кривоконь Н.І. Категорія наснаження: визначення змісту на основі різнорівневого аналізу / Н.І. Кривоконь // Соціальна психологія : Український науковий журнал . – 01/2012 . – N1/2 . – С. 63-72.
4. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова, Е.В. Улько // Политическая экспертиза. – 2008. - № 4. – <http://www.politex.info/content/view/509/30/>
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія / В.Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
6. Найдьонова Л.А. Рефлексивна психологія територіальних спільнот / Л. А. Найдьонова – К.: Міленіум, 2012. – 280 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Феномен групи в соціальній психології: від старого знання до нового / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. - № 4 (54). - 2012. – <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1440>
8. Покальчук О. «Кочка» зору як національна ідея / О.Покальчук // Дзеркало тижня. Україна. -№33. – 13 вересня 2013 р. – доступний з http://gazeta.dt.ua/socium/kochka-zoru-yak-nacionalna-ideya-_.html
9. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності / Н.І.Соболева.- К.: Інститут соціології НАН України, 2002. - 296 с.
10. Фрейджер Р. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейджер, Д. Фэйдимен // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freydjer/05.php
11. Шматко Н. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Шматко Н., Качанов Ю. // Социологические исследования. – 1998. - № 4. – с.94 - 102.
12. Щепанський Я. Елементарні поняття соціології. Монографія / Щепанський Я. – М.: Прогрес, 1969. - 240 с.
13. McMillan, D. W., Chavis, G. D. M. (1986). Sense of Community: a Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6-23.
14. Mannarini T., Rochira A., Talo C. How identification processes and inter-community relationships affect sense of community // *Journal of community psychology*, vol. 40, no. 8. – 2012. – p. 951–967.
15. Mannino C. A., Snyder M. Psychological Sense of Community: Contributions Toward a New Understanding // *Building participative, empowering & diverse communities. - 2nd International Conference on Community Psychology. - Lisboa, 2th-4th June, 2008. – p. 401-406.*

Literature

1. Abelyte L. L. Sozdaniye metoda dlya izmereniya urovnya chuvstva obshchnosti u zhytelei goroda Rigi (Latviya) / L. L. Abelite // Molodoi uchenyi. — 2013. — N6. — s. 637-641.
2. Vasyutynskiy V.O. Socialno-psyhologichni pidstavy referentnosti spilnoty/ V.O. Vasyutynskiy // Psyhologichni perspektyvy – vyp.15 – 2010. – s. 18-34.
3. Kryvokon N.I. Kategoriya nasnazhennya: vyznachennya zmistu na osnovi riznorivneвого analizu / N.I. Kryvokon // Socialna psyhologiya : Ukrainyskiy naukovyi zhurnal . – 01/2012 . – N1/2 . – s. 63-72.
4. Morozova E.V. Lokalnaya identichnost: formy aktualizacii i tipy/ E.V. Morozova, E.V. Ulko // Politicheskaya ekspertiza. – 2008. - N 4. – <http://www.politex.info/content/view/509/30/>
5. Moskalenko V.V. Socializaciya osobystosti: monografiya / V.Moskalenko. – K.: Feniks, 2013. – 540 s.
6. Najdyonova L.A. Refleksyvna psyhologiya terytorialnyh spilnot / L.A. Naidyonova – K.: Milenium, 2012. – 280 s.
7. Orban-Lembryk L. Fenomen grupy v socialnii psyhologiyi: vid starogo znannya do novogo / L. Orban-Lembryk // Socialna psyhologiya. - N 4 (54). - 2012. – <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1440>
8. Pokalchuk O. «Kochka» zoru yak nacionalna ideya / O.Pokalchuk // Dzerkalo tyzhnya. Ukrayina. - N33. – 13 veresnya 2013 r. – http://gazeta.dt.ua/socium/kochka-zoru-yak-nacionalna-ideya-_.html
9. Sobolyeva N.I. Sociologiya subyektivnoyi realnosti / N.I.Sobolyeva.- K.: Instytut sociologiyi NAN Ukrayiny, 2002. - 296 s.
10. Frejdzher R. Teorii lichnosti i lichnostnyi rost / R. Frejdzher, D. Feidimen // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freydjer/05.php
11. Shmatko N. Territorialnaya identichnost kak predmet sociologicheskogo issledovaniya / Shmatko N., Kachanov Yu // Sociologicheskiye issledovaniya. – 1998. - N 4. – s.94 - 102.
12. Shchepanskii Ya. Elementarnyye ponyatiya sociologii. Monografiya / Shchepanskii Ya. – M.: Progress, 1969. - 240 s.
13. McMillan, D. W., Chavis, G. D. M. (1986). Sense of Community: a Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6-23.
14. Mannarini T., Rochira A., Talo C. How identification processes and inter-community relationships affect sense of community // *Journal of community psychology*, vol. 40, no. 8. – 2012. – p. 951–967.
15. Mannino C. A., Snyder M. Psychological Sense of Community: Contributions Toward a New Understanding // *Building participative, empowering & diverse communities. - 2nd International Conference on Community Psychology. - Lisboa, 2th-4th June, 2008. – p. 401-406.*